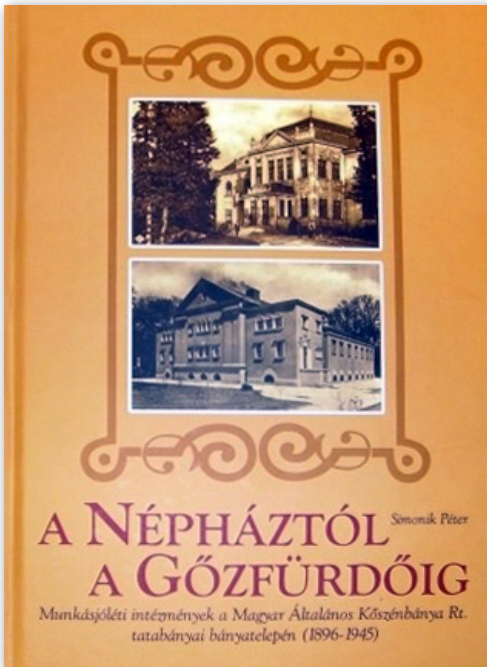

KISS DIÁNA

SZOCIÁLIS ÉRZÉKENYSÉG VAGY GAZDASÁGI ÉRDEK?

Egy bányavállalat működésének tanulságai

Simonik Péter: *A Népháztól a Gőzfürdőig.
Munkásjóléti intézmények a Magyar Általános Kőszénbánya Rt.
tatabányai bányatelepén (1896–1945).*
Tatabányai Levéltári Kiadványok 14.
Tatabánya: Városi Levéltár, 2013, 187 o.

A vállalati jóléti politika a magyar szociálpolitikai gondolkodás kevésbé tárgyalt témakörei közé tartozik. Még kevesebbet tudunk a terület történetéről, a különböző iparvállalatok helyi munkásjóléti intézményeinek működéséről. Éppen ezért hiánypótlónak tekinthető az a munka, amelyet Simonik Péter az 1945 előtti magyarországi ipar egyik meghatározó jelentőségű vállalata – a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat (MÁK Rt.) – gyakorlatának vizsgálatával elkezdett. A Tatabánya létrejöttében, várossá fejlődésében alapvető jelentőségű bányavállalat működéséről még nem született összegző jellegű feldolgozás, a 2013-ban megjelent kötet első

lépésnek tekinthető a források felkutatásában és szisztematikusan feldolgozásában.

A munka alapját a szerzőnek az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájában 2008-ban megvédett „*Szociális érzékenység vagy gazdasági érdek? Munkásjóléti intézmények a magyar bányai iparban a két világháború között*” című doktori disszertációja képezi, melyet kiegészített legújabb kutatási eredményeivel. A kötet célja, hogy a MÁK Rt. tatabányai bányatelepének fennmaradt

levéltári dokumentumai, valamint a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával bemutatja a vállalati jóléti politika tatabányai gyakorlatát. Ennél azonban jóval többet tesz. A könyv nemcsak a MÁK Rt. korabeli vállalati jóléti politikájába, hanem a tágabb értelemben vett szociálpolitika történetébe is betekintést nyújt, és mindezt kiegészíti a város és az annak életét meghatározó bányatársaság múltjának bemutatásával, valamint a bányamunkások élet- és jövedelemviszonyainak részletes ábrázolásával. A mű társadalom- és szociálpolitika-történeti relevanciája mellett helytörténeti jelentőségű is, amit az is jelez, hogy Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltárának kiadványsorozatában és anyagi támogatásával jelent meg.

A könyv szerkezete rendkívül logikus, három nagyobb gondolati egységre tagolódik. Az első, bevezető fejezet (7–19. o.) kijelöli a vizsgálat tárgyát. A szerző arra vállalkozik, hogy megpróbálja rekonstruálni a vállalati jóléti politika 1945 előtti időszakban működő intézményrendszerét, emellett választ keres arra a kérdésre, hogy a vállalatnak gazdasági érdekei fűződtek-e a munkavállalók szükségleteire is reflektáló munkajóléti intézmények kiépítéséhez, vagy pedig a vállalat vezetőinek szociális érzékenysége hívta életre ezeket az intézményeket. A téma szempontjából nem elhanyagolható kérdés, hogy a vállalati jóléti politika helyi juttatásai és szolgáltatásai kiegészítették vagy éppen helyettesítették az állami szociálpolitika korabeli intézményeit. A kutatási célok tömör megfogalmazása után a szerző kitér a kutatás módszertanára, amely legnagyobb mértékben a korabeli források rendszerezett áttekintésére támaszkodik. Ezt követően átfogóan és részletesen bemutatja a rendelkezésére álló szakirodalmi bázist, majd számba veszi az aprólékos kutatómunkát igénylő, hatalmas terjedelmű levéltári iratanyag legjelentősebb csoportjait, röviden utalva a feltárás és a feldolgozás nehézségeire.

„A paternalizmustól a vállalati jóléti politikáig” című második fejezet (20–39. o.) mutatja be a vállalati szociálpolitika történetének fejlődését és az állami szociálpolitikához való viszonyát, majd külön figyelmet fordít a bányaiparban létrejött, meglehetősen széles körű jóléti intézményrendszer megjelenésére és elterjedésére. Szintén ebben a részben találjuk a szociálpolitikai elemzés megalapozását szolgáló elméleti keretek ismertetését. Ebben Hilscher Rezsőnek az üzemi szociálpolitikáról írt művei (1938), illetve Richard Titmussnak a vállalati jóléti politikáról az 1950-es években úttörőnek számító írásai játszanak meghatározó szerepet. A kutatómunka eredményeinek értelmezése szempontjából legfontosabb fogalmi elemnek előbbi esetben a munkavállalók által létrehozott nyereség kedvezőbb helyzetben lévő munkavállalói csoportok javára történő újraelosztása, utóbbi esetben pedig a vállalat vezetése és a munkás közötti atya-fiú jellegű erkölcsi kapcsolat jelentősége és a munkásság üzemhez való kötöttségének erősítése tekinthető, mivel ezeket a motívumokat a MÁK Rt. tatabányai gyakorlatában is felfedezhetjük.

Magyarországon a 19. század végén jelent meg és kezdett lassan elterjedni a vállalati jóléti politika eszközrendszere, amelyet két fő részre, a munkásvédelmi és a munkásjóléti intézmények csoportjára osztottak. Míg előbbieket alkalmazását

jogszabály írta elő, addig a másik csoportba tartozó intézményeket és szolgáltatásokat a munkáltatók a jogszabályban előírt mértéken felül vagy önszántukból biztosították. Ahogyan arra a kötet szerzője rávilágít, ez a fogalmi kettősség is jelzi, hogy a vállalati szociálpolitika nem független a szociálpolitika más szereplőitől. Különösen jelentős az állammal való viszonya a speciális, helyi (üzemi) szükségletek kielégítésében, és talán még inkább igaz volt ez a 20. század eleji Magyarországon, amikor a társadalombiztosítás, a munkavédelem, a közegészségügy és a szegénység elleni küzdelem csak gyerekcipőben jártak.

A kötet gerincét a MÁK Rt. jóléti tevékenységét feldolgozó harmadik fejezet adja. A tatabányai szénbányászat megindulásának és a vállalat megalakulásának előzményeit követően a bányanyitás demográfiai hatásainak, majd az újonnan létrejött bányavállalat munkaerő-politikájának a bemutatása következik (40–59. o.). A bányanyitást követően átalakuló helyi társadalom jellemzőit és a bányamunkások jövedelemviszonyait ismertető részből megtudhatjuk (60–66. o.), hogy az egyén helyi társadalomban elfoglalt helyét Tatabányán alapvetően a szervezeti hierarchiában elfoglalt pozíciója határozta meg. További fontos adalék, hogy a vállalat vezetése a különböző munkavállalói rétegek közötti hierarchia megjelenítésében és a társadalmi különbségek megszilárdításában is közreműködött, mely törekvéseiről szemléletes információkat kaphatunk a kötet lapjain. Szociálpolitikai szempontból különösen érdekes, hogy a munkások meglehetősen rossz életkörülményeinek kialakulásában szerepet játszó vállalati vezetésre a probléma megoldásában is jelentős feladat hárult, mivel *„a jóléti politika intézményrendszerének egyszerre kellett pótolnia az állami és a községi szociálpolitika hiányzó szolgáltatásait és ellátásait, ugyanakkor reflektálnia is kellett a helyben megjelenő munkálatatói és munkavállalói (magasabb szintű) igényekre”* (uo.: 67).

Ahhoz, hogy ezek a munkásjóléti intézmények kiépülhessenek, elengedhetetlen volt egy-egy szociálisan érzékeny gyártulajdonos jelenléte. A MÁK Rt. jóléti intézményeinek létrejötte és fejlődése egybeesett – a források által paternalista szemléletű vezetőként bemutatott – Vida Jenő elnök-vezérigazgató munkásságával. A szerző az elnök-vezérigazgató portréján keresztül árnyaltan mutatja be (67–72. o.), hogy mennyiben játszhattak szerepet Vida gyermekkori élményei és vallásos érzülete a vállalat jóléti politikájának létrehozásában, és mennyiben lehettek meghatározóak a vállalat gazdasági érdekei, valamint a vállalat gazdasági teljesítményétől függő saját jól felfogott anyagi érdeke a munkásjóléti intézmények megszervezésében.

A könyv legérdekesebb és talán napjaink számára legtöbb relevanciával bíró része a 3. fejezet gerincét alkotó (73–167. o.), a korabeli munkásjóléti intézményeket a jóléti alapítványoktól a nevelési és oktatási intézményeken át a kulturális és szabadidős intézményekig átfogó, szisztematikus ismertetés. A MÁK Rt. gazdasági stabilitása kellő anyagi alapot nyújtott a vállalati jóléti politika intézményrendszerének kiépítéséhez és működtetéséhez, melyek nemcsak a munkavállalók,

hanem azok hozzátartozóinak szükségleteit is igyekeztek kielégíteni. Közülük ehelyütt csak néhány területet emelünk ki.

Mára már meghaladottnak tekinthető az a gondolat, hogy egy vállalat vezetése a munkavállalók lakáshoz juttatásával is igyekezzen magához kötni a munkaerőt, a század eleji Tatabányán azonban ezt az új bányá földrajzi elhelyezkedése és a bányanyitás növekvő munkaerőigénye is indokoltta tette. A bányá vezetése, kihasználva a lakáshiányból adódó szükségszerűséget, telepein, kaszárnyáiban a munkások függő helyzetének megerősítésére, munkaidőn túli ellenőrzésére törekedett. Elvitathatatlan jelentőségű ugyanakkor a közművesítés fontosságának felismerése, ezáltal a víz- és csatornarendszer kiépítése, valamint az áram bevezetése.

A szerző részletesen tárgyalja a MÁK Rt. egészségügyi és közegészségügyi intézmények helyi kiépítésében példaértékűnek tartott szerepvállalását, emellett az országos folyamatokról – így az Országos Stefánia Szövetség és a Johan Béla nevével fémjelzett, zöldkeresztes mozgalom anya- és csecsemővédelmi tevékenységéről – is képet kaphatunk (86–145. o.), miközben érdekes párhuzamokra is bukkanhatunk. Megtudhatjuk többek között, hogy az egészségügyi anyavédelem keretei között nyújtott terhességi és szülési segély igénybevételének feltétele a mai anyasági támogatáshoz hasonlóan az volt, hogy az anya legalább kétszer megjelenjen terhesgondozáson. További különös párhuzamot von napjaink szociálpolitikája és a bányavállalat által működtetett munkásjóléti intézmények gyakorlata között az a tény, hogy a vállalat által működtetett oktatási intézményekben tanuló diákok szüleit a vállalat vezetése felelősségre vonhatta, ha a gyermek sokat hiányzott.

A könyv a korabeli vállalati lakás- és egészségpolitika mellett a társadalombiztosítási rendszer gyökerének tekinthető bányatárspénztárak működéséről is izgalmas információkkal szolgál. Érdekes például, hogy már a század eleji nyugdíjszámítási szabályok is a szolgálati idő hosszától és a munkabér nagyságától tették függővé az ellátás mértékét, aminek az emelése – csakúgy, mint napjainkban – inflációhoz kötött indexálással történt. Mivel a bányászat az egyik leginkább balesetveszélyes iparágának számított, nem véletlen, hogy a társládák alapvető szolgáltatásai közé tartozott a munkások balesetbiztosítása. A társládák szolgáltatásai mellett lassan kiépülő állami társadalombiztosítási rendszer történetéből pedig a bányászok máig tartó kivételezett helyzete is kirajzolódik – elég, ha csak a megszűnő korkedvezményes nyugdíjazási rendszer alóli kivételükre gondolunk.

A műben a tudományos eredmények közlése jól követhető, nyelvezete sem nehézkes, sőt gördülékeny, könnyen olvasható. További erénye a munkának, hogy a megértést táblázatos adatsorokkal könnyíti, és a korabeli Tatabánya házait, lakóit bemutató fényképes ábrázolásokkal teszi még szemléletesebbé az olvasottakat, melyek között felfedezhetünk néhányat a szerző családi gyűjteményének képei, dokumentumai közül is. Egyetemistaként abban a szerencsében volt részem, hogy személyesen is hallhattam Simonik Péter vendégelőadását a két világháború

közötti magyar szociálpolitika történetéről. Nemrég megjelent könyve hasonlóan élvezetes és érdeklődésre számot tartó olvasmány, mint ahogyan szóbeli előadására emlékszem. Jó szívvel ajánlom a könyvet a vállalati szociálpolitika és a társadalomtörténet iránt érdeklődőknek éppúgy, mint a bányavállalatok és Tatabánya város helytörténetére kíváncsi olvasók számára egyaránt. Egyúttal megragadom a lehetőséget, hogy az egyetemi oktatók figyelmébe ajánljam a munkát, amely véleményem szerint nagyszerű szemelvénye lehet a magyar szociálpolitika-történet oktatásának.